

معلمی
پژوهندگی

دالات‌های تربیتی سوره مبارکه حشر

اشاره

قرآن به عنوان کتابی انسان‌ساز در واقع مهم‌ترین کتاب تربیتی بشر محسوب می‌شود و می‌توان از جزء جزء این کتاب آسمانی به منظور تربیت روح و جسم افراد استفاده کرد. در پژوهش حاضر، اصول و روش‌های تربیتی سوره حشر مورد توجه قرار گرفته است. مبنای اساس استخراج اصول و روش‌ها کتاب «نگاهی دوباره به تربیت اسلامی»، (جلد ۱) نوشته دکتر خسرو باقری است. علاوه بر آن تفسیرهای قرآنی به‌عنوان مبنایی دیگر، در جهت توضیح و بسط آیات مورد استفاده قرار گرفته‌اند. ابتدا به سوره و شأن نزول و عظمت آن نظری اجمالی شده و سپس محتوای سوره و اصولی که شامل هر آیه می‌شود، آمده و نکات تربیتی مربوط به آن در ذیل ذکر شده است. در کنار هر اصل، روش تربیتی ذکر شده در هر آیه آمده که با توجه به تفسیرهای موجود، به طور کلی از هر آیه اصول و روش‌ها و نکات تربیتی آن استخراج شده است.

کلیدواژه‌ها: سوره حشر، اصل تربیتی، روش تربیتی، نکته تربیتی

روح‌الله مظفری پور
دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت

نظر اجمالی به سوره

نمی‌نشانند (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۱۹: ۴۱۹).

نکات تربیتی

- با توجه به داستان سوره، خداوند کافران را برحسب حکمت و مصلحت عذاب می‌کند.

- توجه بیشتر انسان به حمد و سپاس خدا ضرورت دارد. هو الذی اخرج الذین کفروا من اهل الکتاب من دیارهم لاول الحشر ما ظننتم ان یخرجوا و ظنوا انهم مانعتهم حصونهم من الله فاتاهم الله من حیث لم یحتسبوا و قذف فی قلوبهم الرعب یخربون بیوتهم بایدیهم و ایدی المؤمنین فاعتبروا یا اولی الابصار: او کسی است که برای اولین بار کافرانی از اهل کتاب را از دیارشان بیرون کرد، با این که شما احتمالش را هم نمی‌دادید و می‌پنداشتید دژهای محکمی که دارند جلوگیری از دشمنی و مانع آن می‌شود که خدا به ایشان دست یابد، ولی عذاب خدای تعالی از راهی که به فکرشان نمی‌رسید به سراغشان رفت و خدا رعب و وحشت بر دل‌هایشان بیفکند؛ چنان که خانه‌های خود را به دست خود و به دست مؤمنان خراب کردند. پس ای صاحبان بصیرت عبرت بگیرید.

اصل مسئولیت: روش مواجهه با نتایج اعمال (مشرکان به خاطر فساد پندارشان با چنین مجازاتی مواجه شدند).

اصل تذکر: روش عبرت‌آموزی.

نکات و استنباط‌های تربیتی

- عذاب خدا ممکن است به طرق گوناگون و حتی از راه‌هایی که به فکر انسان نرسد نازل شود.

- هدف داستان‌های اقوام که در بیشتر سوره‌ها آمده، عبرت گرفتن انسان‌ها و در واقع هشدار به انسان‌هاست.

و لولا ان کتب الله علیهم الجلاء لعذبهم فی الدنیا و لهم فی الآخرة عذاب النار: و اگر نبود که خدا جلای وطن را برای آنان مقدر کرده بود، هر آینه در دنیا عذابشان می‌کرد. به هر حال در آخرت عذاب آتش دارند.

اصل عدل: روش مجازات به قدر خطا

نکته تربیتی

انسان نتیجه کارهایی را که انجام می‌دهد، در دنیا می‌بیند و البته در آخرت، پاداش و جزای هر کاری را خدا خواهد داد. اگر انسان کار بدی انجام دهد، چه بسا خدا در همین دنیا او را مجازات می‌کند.

ذلک بانهم شاقوا الله و رسوله و من یشاق الله فان الله شدید العقاب: این به آن جهت است که ایشان با خدا و رسولش دشمنی کردند و هر کس با خدا دشمنی کند همین سرنوشت را دارد، خدا شدید العقاب است.

این سوره به داستان یهودیان بنی‌نضیر اشاره دارد که به خاطر نقض پیمانی که با مسلمین بسته بودند، محکوم به جلای وطن شدند. نیز به این اشاره دارد که سبب نقض عهدشان این بود که منافقان به ایشان وعده دادند اگر نقض عهد کنید، ما شما را یاری می‌کنیم، ولی همین که ایشان نقض عهد کردند، منافقان به وعده‌ای که داده بودند وفا نکردند. در ضمن این اشارات مطالب دیگری نیز در این سوره آمده که از آن جمله موضوع غنیمت بنی‌نضیر است. از آیات برجسته این سوره، هفت آیه آخر آن است که خدای سبحان در آن‌ها بندگان خود را دستور می‌دهد به اینکه از طریق مراقبت نفس و محاسبه آن آماده دیدارش شوند و عظمت کلام و جلالت قدر خود را در قالب بیان عظمت ذات مقدسش و اسمای حسنی و صفات علیایش بیان می‌فرماید، این سوره که به شهادت سیاقش در مدینه نازل شده است، همان طور که با تسبیح خدا و نام (عزیز و حکیم) شروع می‌شود با نام (عزیز و حکیم) نیز پایان می‌یابد؛ چرا که هدف نهایی سوره، شناخت خدا و تسبیح او و آشنایی با اسما و صفات مقدس اوست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶، جلد ۲۳: ۵۵۹).

عظمت سوره حشر

پیامبر (ص) فرمود: کسی که سوره حشر را بخواند، باقی نماند بهشتی و نه دوزخی و نه عرشی و نه کرسی و نه حجابی و هفت آسمان و نه زمین‌های هفت گانه و نه حشرهای و نه بادی و نه پرنده‌ای و نه درختی و نه جنبنده‌ای و نه خورشید و ماهی و نه فرشتگان، مگر آنکه صلوات بر او فرستند و برای او استغفار کنند و اگر آن روز و شبش بمیرد، شهید مرده است (الطبرسی، ۱۳۶۳، ج ۴: ۳۰۴).

آیات آخر سوره حشر

پیامبر (ص) فرمود: هر کس آخر سوره حشر را بخواند، گناهان گذشته و آینده او بخشیده می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶، ج ۲۳: ۵۵۸).

در بعضی روایات آمده که اسم اعظم خدا در آیات آخر سوره حشر است (مجمع البیان، جلد ۲۴: ۲۶۷).

اصول و روش‌های تربیتی

اصل تحول باطن: روش اعطای بینش.

اصل تعقل: روش تعلیم حکمت.

خداوند با موضوع تسبیح شروع کرده که به خاطر مطلبی است که در سوره آمده، مانند مکر منافقان و خواسته نشان دهد که این مکرها بر دامن کبریایی خدا گردی

اصل مسئولیت: روش مواجهه با نتایج اعمال (قوم بنی
نضیر به خاطر دشمنی با پیامبر دچار عقاب شدند)

نکته تربیتی

دشمنی با پیامبر برابر دشمنی با خداست.
ما قطعتم من لینه او ترکتموها قائمه علی اصولها فبذن
الله و لیخزی الفاسقین: شما مسلمانان هیچ نخلی را قطع
نمی‌کنید و هیچ یک را سرپا نمی‌گذارید، مگر به اذن خدا و
همه این‌ها برای این است که فاسقان را کیفر دهد.

اصل اصلاح شرایط: روش تغییر موقعیت

اصل مسئولیت: روش ابتلا

اصل تذکر: روش عبرت‌آموزی

کافران دیار به رسول خود غنیمت داد، متعلق به خدا و رسول
خدا و خویشاوندان رسول است و یتیمان و فقیران، این حکم
برای آن است که غنائم، دولت توانگر را نیفزاید و شما آنچه را
حق دستور می‌دهد، بگیرید و هر چه نهی کند، واگذارید و از
خدا بترسید که عقاب خدا بسیار سخت است.

اصل تحول باطن: روش اعطای بینش (بینش در مورد
عدل در جامعه)

اصل اصلاح شرایط: روش زمینه‌سازی

اصل تذکر: روش انذار

اصل تذکر: روش موعظهٔ حسنه

نکات تربیتی

- در این آیه خدا مسلمانان را از مخالفت با دستورات
پیامبر منع کرده است (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۱۹: ۴۲۰).

- فی که یک نوع غنیمت است به گروه‌هایی خاص در
جامعه تعلق می‌گیرد. در واقع، چگونگی مصرف این اموال را
توضیح داده است.

- در جامعهٔ مسلمانان باید مساوات برقرار شود تا ثروت در
دست عده‌ای خاص نباشد.

للفقراء المهاجرین الذین اخرجوا من دیارهم و اموالهم
یبتغون فضلا من الله و رضوانا و ینصرون الله و رسوله اولئک
هم الصادقون: از غنائم سهمی برای فقیران مهاجران است. آنان
که به دست دشمن از اموال و خانه‌های خود بیرون شدند و به
امید رسیدن به فضل و رضوان خدا ترک وطن کردند و همواره
خدا و رسولش را یاری می‌دهند، اینان همان صادق‌اند.

اصل فضل: روش تبشیر

اصل مداومت و محافظت بر عمل: روش فرضیه‌سازی
(همواره خدا و رسولش را یاری می‌کند)

ینصرون فعل مضارع است و دلیل بر استمرار دارد (مکارم
شیرازی، ۱۳۷۶، ج ۲۳: ۵۱۶).

نکته تربیتی

خدا به کسانی که در راه او تلاش کنند پاداش خواهد داد.
والذین تبوءوا الدار و الایمان من قبلهم یحیون من هاجر
الیهم و لا یجدون فی صدورهم حاجة مما اوتوا و یؤثرون علی
انفسهم و لو کان بهم خصاصة و من یوق شح نفسه فاولئک
هم المفلحون: و نیز سهمی از غنائم از آن کسانی است از
اهل مدینه که در مدینه و در قلعهٔ ایمان جای دارند و قبل از
مهاجران ایمان آورده بودند و هر مؤمنی را که از دیار شرک
به سویشان هجرت می‌کند، دوست می‌دارند و وقتی اسلام به
آنان چیزی می‌دهد، در دل خود احساس ناراحتی و حاجت و

نکته تربیتی

هر عملی که انسان انجام می‌دهد، در نهایت به اختیار و
قدرت خداست.

توضیح: یهودیان در اعتراض به قطع درخت خرما فریاد
زدند: «ای محمد، همواره مردم را از فساد نهی می‌کردی و
حال این درختان خرما چه گناهی دارند که قطع می‌شوند.» به
دنبال این جریان بود که آیهٔ مورد بحث نازل شد و پاسخ آن‌ها
را چنین داد که هیچ درخت حرم و پربری را قطع نمی‌کنید
یا سرپا باقی نمی‌گذارید، مگر به اذن خدا (طباطبایی، ۱۳۶۳،
ج ۱۹: ۴۱۶).

و ما افاء الله علی رسوله منهم فما اوجفتم علیه من خیل
و لا رکاب و لکن الله یسلط رسله علی من یشاء و الله علی کل
شیء قذیر: خدا هر غنیمتی را از آنان به رسول خود رسانید،
بدون جنگ به شما رسانید. شما بر اموال آن‌ها هیچ اسب و
شتری نتاختید. لکن این خداست که رسولان خود را بر هر
کس که خواهد مسلط می‌کند. او بر هر چیز قادر است.

اصل محبت: روش عطا و حرمان

اصل تذکر: روش یادآوری‌های نعمت‌ها

اصل فضل: روش مبالغه در پاداش

نکات تربیتی

خداوند ممکن است به بندگان خود از راه‌هایی که
خودشان دچار زحمت نشوند نعمت عطا کند. در ارادهٔ خدا
هیچ محدودیتی در هیچ کاری وجود ندارد (الله علی شیء
قدیر).

ما افاء الله علی رسوله من اهل القرى فله و للرسول و لذی
القربی و الیتامی و المساکین و ابن السبیل کی لایکون دولة
بین الاغنیاء منکم و ما آتاکم الرسول فخذوه و ما نهاکم عنه
فانتهاوا و اتقوا الله ان الله شدید العقاب: و آنچه را خداوند از اموال

حسد نمی‌کنند. مهاجران را بر خود مقدم می‌دارند؛ هر چند که خود نیز محتاج باشند و کسانی که به توفیق خدای تعالی جلوی بخل درونی خود را می‌گیرند، رستگاران‌اند.

ابن علی می‌گوید: و اما آنچه ما با اسناد صحیح از ابی مریره روایت کردیم، این است که این داستان مهمانی و خواباندن کودک و خاموش کردن چراغ به حضرت علی و فاطمه علیهماالسلام مربوط است. (الطبرسی، ۱۳۷۶، ج ۲۴: ۳۲۱).

اصل مداومت و محافظت بر عمل: روش محاسبه نفس (احساس ناراحتی و حسد نمی‌کنند)

اصل فضل: روش تبشیر

اصل عزت: روش ابزار توانایی‌ها

اصل تحول باطن: روش اعطای بینش

نکات تربیتی

- ترجیح دادن دیگران بر خود در شرایط دشوار
- هر کس خدا او را از شر تنگ چشمی و بخل حفظ فرموده است، در نتیجه نه خودش از بذل مال مضایقه دارد و نه از این که دیگران مال دار شوند ناراحت می‌شود. چنین کسانی رستگاران‌اند (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۱۹: ۴۲۴).

والذین جاءوا من بعدهم یقولون ربنا اغفر لنا ولاخواننا الذین سبقونا بالايمان ولا تجعل فی قلوبنا غلا للذین آمنوا ربنا انک رؤوف رحیم: و آنان که بعد از مهاجر و انصار آمدند (تابعین و مؤمنین تا روز قیامت) دائم در دعا به درگاه خدا عرض می‌کنند که پروردگارا بر ما برادران دینی ما که در ایمان پیش شتافتند، بیخش و در دل‌های ما هیچ کینه و حسد مؤمنان را قرار مده؛ پروردگارا تویی که بسیار رؤوف و مهربانی).

اصل مداومت و محافظت بر عمل: روش محاسبه نفس
اصل اصلاح شرایط: اسوه‌سازی

نکات تربیتی

- مسلمانان یکدیگر را دوست می‌دارند؛ همان‌طور که خود را دوست می‌دارند و برای یکدیگر دوست می‌دارند آنچه را خود دوست می‌دارند (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۱۹: ۴۲۴).

- یاری جستن از خدا برای در امان ماندن از کینه و حسد. السم تر الی الذین نافقوا یقولون لاخوانهم الذین من اهل الکتاب لئن اخرجتم لنخرجن معکم و لا نطیع فیکم احدا ابدا و ان قولتکم لننصرنکم و الله یشهد انهم لکاذبون: (ای رسول) آنان را که نفاق ورزیدند، نبینی که با برادرانشان، همان اهل کتابی که کافر شدند، گویند، اگر شما از دیارتان خارج شدید،

البته ما هم به همراهی شما خارج خواهیم شد و در راه حمایت شما ابتدا از احدی اطاعت نخواهیم کرد و اگر مسلمین با شما جنگ کردند شما را هم مدد می‌کنیم. خدا (از دل آن‌ها آگاه است) گواهی دهد که محققاً دروغ می‌گویند.

نتیجه

با توجه به اصول و روش‌های استخراج شده از سوره مبارکه حشر روشن است که با نگرشی عمیق به محتوای کتاب آسمانی قرآن، می‌توان از جزء جزء آن برای تعلیم و تربیت استفاده کرد. پیداست که نکات و اصول استخراج شده می‌توانند در بهبود هرچه بیشتر روند تعلیم و تربیت مورد توجه قرار گیرند. این موضوع ضرورت توجه بیشتر به قرآن به عنوان کتابی آسمانی و مبنای دین مقدس

اسلام و لزوم

بهره‌گیری بیشتر

از آن در جهت

مقاصد تربیتی

را بیش از پیش روشن

می‌کند. بنابراین، لازم است به سوره‌ها

و آیات قرآنی به صورت منبعی برای

استخراج اصول و روش‌های

تربیتی نگریسته شود تا با

دقت و بررسی نکات تربیتی

آن‌ها در جهت روشن

کردن راه تربیت بر اساس

آموزه‌های دین مقدس

اسلام گام نهاد.

منابع

۱. قرآن مجید

۲. الطبرسی، ابوعلی‌الفضل

بن‌الحسن. تفسیر مجمع البیان،

(جلد ۲۴)، ترجمه و نگارش شیخ محمد رازی، انتشارات

فراهانی، ۱۳۵۸.

۳. باقری، خسرو. نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی.

انتشارات مدرسه، ۱۳۸۴.

۴. شرفی، محمدرضا. جزوه تعلیم و تربیت اسلامی

پیشرفته. دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.

۵. طباطبایی، محمدحسین. تفسیر المیزان (ج ۱۹)، ترجمه

سیدمحمدباقر موسوی همدانی. نشر بنیاد علمی و فکری

علامه طباطبایی، ۱۳۶۳.

۶. مکارم شیرازی، ناصر و دیگر همکاران. تفسیر نمونه

(جلد ۲۳). انتشارات دارالمکتب الاسلامیه، ۱۳۷۶.